

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΤΑΡΛΑΣ

Οι άνθρωποι των σπηλαίων

Δεν είναι να απορεί κανείς που σε μια χώρα με τόσο εκθαμβωτικές αρχαιότητες οι πρωτόγονοι παραμελήθηκαν. Ο Ανδρέας Ντάρλας, στέλεχος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, είναι από το 2014 Προϊστάμενος της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας του Υπουργείου Πολιτισμού. Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Paris VI στη «Γεωλογία του Τεταρτογενούς, Παλαιοανθρωπολογία, Προϊστορία», επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα. Και δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι συνέβαλε καθοριστικά στη θεμελίωση αυτού του ερευνητικού πεδίου στη χώρα μας.

01

Ο Ανδρέας Ντάρλας
στο εργαστήριο
της Εφορείας
Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας,
μελετώντας τα λίθινα
εργαλεία από μια
παλαιολιθική έρευνα.

Συνέντευξη στην Αγγελική Ροβάτσου

Από την αρχαία ελληνική γραμματεία δεν λείπουν οι αναφορές σε σπήλαια — αν και λείπουν οι αναφορές στον διάκοσμό τους. Τα σπήλαια είναι μέσα σε βράχο και είναι κοίλα, θολωτά. Στο βάθος τους βασιλεύει πηχτό σκοτάδι. Κάποτε φιλοξενούν τη λατρεία θεών και θεοτήτων. Χρησιμεύουν ως κρυψώνες και ως παράνομες ερωτικές φωλιές.

«Κοίλη πέτρα» ονομάζει ο Ευριπίδης στον *Ιωνα* το «άντρον» όπου ο Απόλλωνας εβίασε την Κρέουσα, τη θυγατέρα του βασιλιά των Αθηνών Ερεχθέα. Η σπηλιά είναι βραχώδης και κοίλη. Αυτή η σπηλιά ήταν ιερή, φιλοξενούσε τη λατρεία του Πάνα: στο άντρο του, μαθαίνουμε, ποτέ δεν εισχωρούσαν οι αχτίδες του ήλιου. Κοίλο σκοτάδι. Ερωτική συζνεύρεση εκτός γάμου, στα κρυφά.

Οι κρητικές σπηλιές είναι του Δία: Είτε στο Δικταίον άντρον στο Λασιθί, είτε στο Ιδαίον άντρον του Ψηλορείτη η Ρέα γέννησε τον γιο της στα κρυφά και τον άφησε να μεγαλώσει κρυφά από τον Κρόνο, ενώ οι Κουρήτες τον προφύλασσαν με τον θορυβώδη χορό τους.

«Άντρων εν μυχοίς ανηλίοις», σε ανήλιαγους μυχούς άντρων: ο Προμηθέας του Αισχύλου περιγράφει πώς οι άνθρωποι, πριν τους ευεργετήσει, τρύπωναν χωσμένοι στα ανήλια σπήλαια σαν τ' αχαμνά μυρμήγκια. Σκοτάδι. Ο μυχός, πέρα από τον γυναικωνίτη, μιλάει και για τα πυκνά σκοτάδια μιας βαθιάς σπηλιάς. Στην ευριπίδεια *Ελένη*, ο Μενέλαος κρύβει τη γυναίκα του στα βάθη μιας σπηλιάς, «εν άντρου μυχοίς». Ο Ευριπίδης πάλι, στον *Κύκλωπα*, εμφανίζει τους συντρόφους του Οδυσσέα να 'χουν κουρνιαδεί στο βράχου τις κρυψώνες, «εν μυχοίς πέτρας».

Στην *Οδύσσεια* η περίφημη σπηλιά του Πολύφημου είναι σπέος, σπέος «γλαφυρόν», δηλαδή θολωτό και κοίλο, είναι άντρον, και τα βάθη της είναι «μυχός άντρου».

Θα συγκρατήσουμε την εικόνα του απολίτιστου Κύκλωπα, που μοιράζεται το κατάλυμά του με τα γιδοπρόβάτά του, κι έχει μες στη σπηλιά κοπριά παντού χυμένη ή μαζεμένη σε σωρούς μεγάλους και πολλούς. Μέσα της θα κρύψει ο Οδυσσέας τον πάσσαλο που θα τυφλώσει το ανθρωποφάγο τέρας.

Για την παρουσία κοπριάς στα σπήλαια θα μας μιλήσουν και οι αρχαιολόγοι. Η επισημή σήμερα, με τη συνεπικουρία της προηγμένης τεχνολογίας, μπορεί να εκλεπτύνει τα ερευνητικά της ερωτήματα: Οι Νεάντερταλ έθαβαν μέσα στα σπήλαια τους νεκρούς τους; Πού αποδίδονται κάποιες αλλοιώσεις των οστών; Σχετίζονται με τελετουργικές ή συμβολικές πρακτικές, όπως ο κανιβαλισμός; Οστά με ίχνη από δόντια μεγάλων σαρκόβόρων καταδεικνύουν ότι τα ζώα ξέθαβαν τα πτώματα — διαταράσσοντας ή καταστρέφοντας τις μαρτυρίες της ταφής— ψάχνοντας τροφή*.

—Πότε σκεφτήκατε ότι θέλετε να ασχοληθείτε με την έρευνα στα σπήλαια; Δεν είναι συνηθισμένη ειδικότητα της αρχαιολογίας.

Αυτό ήρθε σταδιακά. Σχετικά νωρίς, από τις πρώτες τάξεις του γυμνασίου, άρχισα να εκπλύνω ενδιαφέρον για την αρχαιολογία, επηρεασμένος προφανώς από το περιβάλλον αγάπης για την αρχαιότητα στο οποίο μεγάλωσα. Τελειώνοντας το γυμνάσιο, αποφάσισα ότι ήθελα να σπουδάσω αρχαιολογία και, απορρίπτοντας άλλες επιλογές, έγινα φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Ενώ, όμως, ξεκίνησα έχοντας στον νου μου την κλασική αρχαιολογία, αφού μόνο αυτή θεωρούσα ως αρχαιολογία μέχρι τότε, στην πορεία ανακάλυψα την προϊστορία και ειδικότερα την παλαιολιθική αρχαιολογία, η οποία με τη σειρά της με οδήγησε να ασχοληθώ περισσότερο (αλλά όχι αποκλειστικά) με τα σπήλαια.

—Ποιο ήταν το έναυσμα γι' αυτήν τη στροφή;

Από το πρώτο έτος του πανεπιστημίου έπαιξε καταλυτικό ρόλο η διδασκαλία του Αντώνη Ζώνη, ο οποίος περιέλαβε την Παλαιολιθική εποχή στα μαθήματα αρχαιολογίας του. Αν και τον είχα καθηγητή μόνο τα δύο πρώτα χρόνια (μετά εκλέχτηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), η επιρροή του ήταν καταλυτική. Παρότι ο ίδιος δεν ήταν παλαιολιθικός αρχαιολόγος και δεν κατείχε σε βάθος το γνωστικό αυτό αντικείμενο, διάβασε όσα του

**ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΑΤΑΛΥΤΙΚΟ ΡΟΛΟ
ΕΠΑΙΞΕ Η
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ
ΑΝΤΩΝΗ ΖΩΗ.**

02

02

Μαθητική παρέλαση στην τελευταία σχολική χρονιά (28 Οκτωβρίου 1975).

03

«Ξεναγός» σχολικής εκδρομής στην Ακρόπολη (άνοιξη 1976).

ήταν απαραίτητα για να διδάξει βασικά πράγματα, από επιθυμία να ανοίξει τους ορίζοντες των φοιτητών του. Παρ' όλα αυτά η διδασκαλία του ήταν τόσο επιδραστική που 3-4 φοιτητές του από εκείνα τα χρόνια αναζητήσαμε συνέχεια των σπουδών μας στον τομέα της παλαιολιθικής αρχαιολογίας. Στην επιλογή μου αυτή, μάλιστα, δεν με αποθάρρυνε και ο «διάδοχος» του, ο Χρήστος Ντούμας.

—Επιλέξατε τη Γαλλία για τις μεταπτυχιακές σπουδές σας. Η επιλογή αυτή διαμόρφωσε την επιστημονική οπτική σας;

Οπωσδήποτε. Η Γαλλία, ως «πατρίδα» της παλαιολιθικής αρχαιολογίας, ήταν σχεδόν η αυτονόητη επιλογή για όποιον ήθελε να ειδικευτεί σε αυτόν τον τομέα. Η κύρια βιβλιογραφία βασιζόταν στις γαλλικές παλαιολιθικές ανασκαφές, ενώ Γάλλοι ήταν και τα «ιερά τέρατα» αυτής της επιστήμης: ο Αββάς Breuil, ο François Bordes και ο André Leroi-Gourhan (ο οποίος μάλιστα είχε διενεργήσει σύντομες έρευνες και στη χώρα μας). Στην επιλογή μου συνέβαλε και η γνωριμία μου με τον μετέπειτα καθηγητή μου Henry de Lumley, που είχε έρθει εκείνη την εποχή στην Ελλάδα. Καθώς μάλιστα αυτός ήταν ειδικός της Κατώτερης Παλαιολιθικής, η διατριβή μου αφορούσε εκείνη την περίοδο. Βλέπουμε δηλαδή ότι, ενώ ξεκίνησα εμπνεόμενος από την κλασική αρχαιότητα, βρέθηκα να ειδικεύομαι στην αρχαιότερη Παλαιολιθική. Η εξέλιξη αυτή βέβαια δεν συνιστά αντίφαση, αφού η επιστημονική, πλέον, ενασχόληση με την αρχαιολογική επιστήμη με διδάξε ότι αντικείμενό της δεν είναι μόνο η μελέτη των έξοχων έργων της κλασικής αρχαιότητας, αλλά η ερμηνεία των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού, ανεξαρτήτως εποχής, και μέσα από αυτά η κατανόηση του ανθρώπινου παρελθόντος.

—Από τις δημοσιεύσεις σας φαίνεται ότι έχετε ασχοληθεί και με τη γεωλογία.

Πώς δένει αυτό με τις σπουδές σας για την Παλαιολιθική εποχή;

Ο κύκλος σπουδών στην παλαιολιθική αρχαιολογία που παρακολούθησα στη Γαλλία κάλυπτε όλο το Πλειστόκαινο, σε μια διεπιστημονική προσέγγιση με βάση τη Γεωλογία του Τεταρτογενούς, την Παλαιoανθρωπολογία, την Παλαιοντολογία και την Προϊστορία. Και έτσι ο διδακτορικός μου τίτλος εμπεριέχει και τη Γεωλογία του Τεταρτογενούς. Το ερευνητικό κέντρο στο οποίο σπούδασα έκανε κατ' εξοχήν διεπιστημονικές έρευνες και μέσα σε αυτές ωρίμασα κι εγώ. Και το μεταπτυχιακό και το διδακτορικό μου αλλά και οι έρευνες πεδίου στις οποίες ασκήθηκα μου έδωσαν τη δυνατότητα να βλέπω τα παλαιολιθικά κατάλοιπα και, γενικότερα, την Παλαιολιθική εποχή υπό το πρίσμα των διαφόρων συναφών επιστημών. Πολλές από αυτές τις έρευνες ήταν σε σπήλαια. Είχα, μάλιστα, την τύχη να είμαι επικεφαλής των ανασκαφικών εργασιών σε εμβληματικές παλαιολιθικές ανασκαφές, όπως στο σπήλαιο Lazaret στη Νίκαια και στο Caune de l'Arago του Τωταβέλ, γνωστό για τα σπουδαία παλαιoανθρωπολογικά του ευρήματα. Σχεδόν σε κάθε ανασκαφική περίοδο επισκεπτόνταν τις ανασκαφές αυτές μεγάλοι παλαιολιθικοί αρχαιολόγοι από όλο τον κόσμο, τους οποίους είχα την ευκαιρία να γνωρίσω, να συζητήσω μαζί τους και να επωφεληθώ από την πείρα τους. Πάνω απ' όλα, όμως, όλη αυτή η γνώση και η εμπειρία που απέκτησα εκεί με έκαναν να αναλογίζομαι την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα μας και να θέλω να μεταλαμπαδεύσω και εδώ κάτι από αυτά.

—Πώς ήταν η παλαιολιθική αρχαιολογία στην Ελλάδα στη δεκαετία του '80;

Ήταν ένας χώρος άγνοιας. Στα πανεπιστήμια, με εξαίρεση το διάλειμμα του Ζώη και χωρίς να ξεχάσουμε, βέβαια, την πρόδρομη ανάλογη προσπάθεια του Δημήτρη Θεοχάρη, η Παλαιολιθική εποχή δεν διδασκόταν ούτε καν ως εισαγωγή στο μάθημα της αρχαιολογίας, ενώ τα στελέχη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αγνοούσαν σχεδόν παντελώς αυτόν τον τομέα και αδυνατούσαν να αναγνωρίσουν και να προστατέψουν τα

03

σχετικά κατάλοιπα. Ο χώρος αποτελούσε «ξέφραγο αμπέλι», μέσα στο οποίο έμπαιναν κάποιοι επιτήδριοι αδαείς που παρίσταναν τους επαίοντες. Παρουσιάζονταν ως εξέχοντες ειδικοί, αλλά στην πραγματικότητα είχαν άγνοια και διατύπωναν αφελείς ή, καλύτερα, παράλογες απόψεις, κάνοντας τελικά ζημιά στον χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιστημονική κοινότητα αντιμετώπιζε με επιφυλακτικότητα και μεγάλη δυσπιστία την παλαιολιθική αρχαιολογία. Από την πλευρά μου, καθώς είχα αποκτήσει πλέον αξιόλογη επιστημονική κατάρτιση και δυνατότητα κρίσης για το αντικείμενο, θύμωνα με τις αφελείς αυτές απόψεις που διαδίδονταν από τους ψευτο-ειδικούς και ανυπομονούσα να επιστρέψω στην Ελλάδα και να συμβάλω αφενός στη διάσωση των παλαιολιθικών καταλοίπων που καταστρέφονταν και αφετέρου στην ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας.

Αυτοί ήταν και οι άξονες που καθόρισαν στη συνέχεια τη δράση μου. Πρώτα πρώτα θεωρούσα απαραίτητο να γίνουν συστηματικές ανασκαφές για τη διερεύνηση και τη μελέτη της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα. Επίσης, να βρεθούν παλαιολιθικά κατάλοιπα σε πολλές περιοχές, προκειμένου να συνειδητοποιήσει η αρχαιολογική κοινότητα ότι αυτά υπάρχουν παντού και πρέπει να προστατευτούν. Για την ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας έκρινα σκόπιμο να κινήσω την προσοχή των Ελλήνων διδασκόντων και φοιτητών αλλά και να συμβάλω στη δημιουργία εξειδικευμένης ελληνικής ορολογίας, που δεν υπήρχε εκείνη την περίοδο. Για τον σκοπό αυτό θεώρησα απαραίτητο να κάνω πολλές δημοσιεύσεις στα ελληνικά και μάλιστα γραμμένες με τρόπο που να είναι κατανοητές από τους μη ειδικούς, όπως ήταν όλοι σχεδόν οι Έλληνες αρχαιολόγοι. Και βεβαίως, να αποκαταστήσω την αξιοπιστία της παλαιολιθικής αρχαιολογίας και να καταδείξω ότι είναι ισότιμη με τους άλλους κλάδους της αρχαιολογικής επιστήμης.

—Και πώς υλοποιήσατε τα ερευνητικά σας ενδιαφέροντα στην Ελλάδα;

Όταν γύρισα στην Ελλάδα, πραγματοποιήσα πολύχρονες συστηματικές ανασκαφές σε σπήλαια της Μάνης. Παράλληλα με αυτές άρχισα επιφανειακές έρευνες και εντόπισα παλαιολιθικά κατάλοιπα σε διάφορες περιοχές, όπως στη Λεκάνη της Μεγαλόπολης, στην Αχαΐα, την Αιτωλοακαρνανία, την Κεφαλονιά, τη Λευκάδα, την Κέρκυρα, τη Μακεδονία κ.α. Σε κάποιες από αυτές έκανα και σύντομες ανασκαφές, όπως στην Αιτωλοακαρνανία, την Κέρκυρα και την Πέλλα. Οι έρευνες αυτές επιβεβαίωσαν ότι, πράγματι, όλη η Ελλάδα είχε κατοικηθεί στην Παλαιολιθική εποχή και διασώζει παλαιολιθικά κατάλοιπα. Τις έρευνες αυτές έκανα μέσα από την Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, τον κύριο φορέα όπου μπορούσε κανείς να ασκήσει την παλαιολιθική αρχαιολογία και στον οποίο εντάχθηκα μετά την επιστροφή μου στην Ελλάδα. Συγχρόνως, όμως, η Εφορεία αυτή ήταν, και παραμένει, ο μόνος αρμόδιος κρατικός φορέας για την προστασία των σπηλαίων. Μέσα στα καθήκοντά μου ήταν και η έρευνα και προστασία των σπηλαίων, οπότε, καθώς είχα και τις απαραίτητες γνώσεις, μπορούσα να δω τα σπήλαια ως επιστημονικό αντικείμενο σφαιρικά, απ' όλες τις απόψεις, και ως αρχαία μνημεία και ως φυσικούς-γεωλογικούς σχηματισμούς.

—Όμως τα σπήλαια δεν έχουν χρησιμοποιηθεί μόνο στην Παλαιολιθική αλλά και σε άλλες εποχές. Ποια είναι τελικά η σημασία τους;

Τα σπήλαια αποτελούν ταυτόχρονα μνημεία της Φύσης και του Πολιτισμού. Είναι καταρχάς φυσικά μνημεία γιατί σχηματίζονται χωρίς την παρέμβαση του ανθρώπου. Πολλά από αυτά μάλιστα είναι ανυπέρβλητα θαύματα της Φύσης, κατάκοσμα από ιδιαίτερους σχηματισμούς. Από την άλλη πλευρά, δεν έπαψαν ποτέ να προσελκύουν την προσοχή και να εξάπτουν τη φαντασία του ανθρώπου. Υπήρξαν διαχρονικά καταλύματα και καταφύγια, αλλά και τόποι λατρείας, χώροι ταφής των νεκρών, καθώς και χώροι ποικίλων άλλων δραστηριοτήτων. Άρχισαν να χρησιμοποιούνται από τα πανάρχαια χρόνια και, καθώς αποτελούν ένα προστατευμένο περιβάλλον, διασώζουν συνήθως άφθονα

αρχαιολογικά κατάλοιπα. Για όλους αυτούς τους λόγους, ήδη από το 1972, από τη Σύμβαση του Παρισιού, θεωρούνται αναπόσπαστα μνημεία της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως αρχαία μνημεία εμπίπτουν στις προστατευτικές διατάξεις της αρχαιολογικής νομοθεσίας του ελληνικού κράτους, με αρμόδια υπηρεσία για την προστασία τους την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας.

— Συχνά χαρακτηρίζετε τα σπήλαια «πολιτισμικά παλίμψηστα». Τι εννοείτε με αυτό;

Ο άνθρωπος, από την αρχή της παρουσίας του πάνω στη Γη μέχρι το πολύ πρόσφατο παρελθόν, χρησιμοποιούσε αδιάκοπα τα σπήλαια για διάφορους σκοπούς ανάλογα με τις ανάγκες του. Άλλοτε για πιο σημαντικές δραστηριότητες άλλοτε για δευτερεύουσες. Επωφελήθηκε από την παρουσία τους για να δραστηριοποιηθεί μέσα σε

αυτά. Σε όλες τις περιόδους και σε όλα τα μέρη, τα σπήλαια αποτέλεσαν τόπους για κάθε είδους δραστηριότητα και χρήση. Όλα τα σπήλαια που ήταν προσβάσιμα έχουν χρησιμοποιηθεί από τους ανθρώπους και συνήθως διασώζουν τεκμήρια της χρήσης τους. Υπό αυτή την έννοια είναι προνομιούχες θέσεις της αρχαιολογικής έρευνας. Καθώς όμως χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένα σε όλες σχεδόν τις περιόδους, σε κάθε νέα χρήση οι άνθρωποι διατάρασαν τα κατάλοιπα των προηγούμενων και άφηναν τα δικά τους, για να τα διαταράξουν και αυτά οι επόμενοι κ.ο.κ., όπως ακριβώς συμβαίνει με τα παλίμψηστα.

—Ποιες είναι οι ιδιαιτερότητες της αρχαιολογικής ανασκαφής σε σπήλαιο;

Κάθε αρχαιολογική θέση και κάθε ανασκαφή παρουσιάζει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Το κύριο πλεονέκτημα των σπηλαίων είναι ότι αποτελούν ένα προστατευμένο περιβάλλον και ευνοούν τη συγκέντρωση και διατήρηση αποθέσεων, που συχνά περιέχουν αρχαία κατάλοιπα. Πράγματι, ο αρχαιολόγος θα βρει κατά κανόνα στα σπήλαια αποθέσεις μεγάλου πάχους, που αντιστοιχούν σε μία ή περισσότερες περιόδους. Από την άλλη πλευρά, ο χώρος εδώ είναι περιορισμένος, συχνά ανώμαλος, με πεσμένους βράχους και σταλαγμίτες και δεν επιτρέπει την ελεύθερη ανάπτυξη της εγκατάστασης, όπως μία υπαίθρια θέση, αλλά οι άνθρωποι είναι υποχρεωμένοι να προσαρμοστούν σε αυτόν. Επιπλέον, η επανειλημμένη χρήση έχει ως συνέπεια, όπως ακριβώς στα παλίμψηστα, κάθε νέα χρήση να διαταράσσει τα κατάλοιπα των προηγούμενων. Σχηματικά, μπορούμε να παρομοιάσουμε τα επάλληλα στρώματα της επίχωσης ενός σπηλαίου με τις σελίδες ενός ημερολογίου στο οποίο έχει καταγραφεί η ιστορία του. Οι σελίδες αυτές, όμως, μοιάζουν συγχρόνως με εκείνες ενός παλιού βιβλίου, που από την πολυκαιρία και την υγρασία έχουν κολλήσει μεταξύ τους και, όταν προσπαθείς να τις ξεχωρίσεις, η επιφάνεια της μιας μένει κολλημένη πάνω στην άλλη. Ο διαχωρισμός αυτών των σελίδων και η αποκρυπτογράφηση τους είναι έργο της ανασκαφής. Η αποκάλυψή τους και στη συνέχεια η μελέτη των ευρημάτων στο εργαστήριο απαιτούν εξαιρετικά λεπτομερή εργασία.

—Έχετε ασχοληθεί ιδιαίτερα με τα σπήλαια της Μάνης στην Παλαιολιθική εποχή. Θα θέλατε να μας μιλήσετε για αυτά και για τον παλαιολιθικό άνθρωπο;

Πράγματι, έχω συνδέσει το μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής μου δραστηριότητας στην Ελλάδα με τα σπήλαια της Μάνης. Οι πολύχρονοι αυτές έρευνες μου έδωσαν τη δυνατότητα να μελετήσω την εξέλιξη της τεχνολογίας και του πολιτισμού στη Μέση και Ανώτερη Παλαιολιθική, αλλά και να κατανοήσω και να ερμηνεύσω την παλαιολιθική κατοίκηση της Μάνης και τη χρήση των σπηλαίων. Η χερσονήσος της Μάνης είναι κατεξοχήν ασβεστολιθική περιοχή. Στο πέρασμα του χρόνου, πριν από εκατομμύρια ή εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, δημιουργήθηκε ένα τεράστιο υπόγειο καρστικό δίκτυο (αγωγοί, κοιλώματα και σπήλαια) που διατρέχει μεγάλο μέρος της χερσονήσου. Εξαιτίας τεκτονικών παραγόντων, πολλά τμήματα αυτού του δικτύου αποκόπηκαν και αναφάνηκαν ως μικρότερα ή μεγαλύτερα ανεξάρτητα σπήλαια. Τελικά, προέκυψε ένας εκπληκτικά μεγάλος αριθμός σπηλαίων, άλλα μεγάλα και άλλα μικρά, που πρόσφεραν καταφύγιο, χώρους δραστηριότητας στους παλαιολιθικούς κατοίκους. Όλα αυτά τα σπήλαια χρησιμοποιούνταν εναλλάξ από τις διάφορες ομάδες, άλλοτε για κύρια εγκατάσταση και άλλοτε ως χώροι σύντομου καταυλισμού.

—Πώς επιδρούν αλλαγές, όπως η μεταβολή της στάθμης της θάλασσας, στο τοπίο και στα κατάλοιπα του πολιτισμού στα σπήλαια;

Τεκτονικές κινήσεις, που οφείλονται κατά βάση στη σύγκλιση των λιθοσφαιρικών πλακών, προκαλούν την αργή αλλά διαρκή ανύψωση της χερσονήσου της Μάνης στις εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια που διαρκεί το Πλειστόκαινο και η Παλαιολιθική εποχή. Από

“
ΤΑ ΣΠΗΛΑΙΑ
ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ
ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.”
”

06

Στιγμιότυπο από την αποκάλυψη ενός αρχαιολογικού στρώματος, ηλικίας περίπου 60.000 χρόνων, στο σπήλαιο Καλαμάκια (2005).

την άλλη πλευρά, κατά την ίδια περίοδο, που συμπίπτει και με την Εποχή των Παγετώνων, η στάθμη της θάλασσας παρουσιάζει αργές αλλά μεγάλες διακυμάνσεις που συχνά φτάνουν ή και ξεπερνούν τα 100 μέτρα. Ο συνδυασμός αυτών των φαινομένων είχε ως συνέπεια τα περισσότερα σπήλαια της Μάνης, κατά τις μεσοπαγετώδεις περιόδους, όταν η θάλασσα στάθμη ανυψωνόταν, να κατακλύζονται από τη θάλασσα και, αντίθετα, κατά τις ψυχρές (παγετώδεις) περιόδους, όταν η θάλασσα στάθμη χαμίλωνε, να αναδύονται και να χρησιμεύουν ως χώροι ανθρώπινης δραστηριότητας.

Κάθε φορά που η θάλασσα κατέκλυζε τα σπήλαια, τα άδειαζε εντελώς, «ξεπλένοντας» τις αποθέσεις και τα κατάλοιπα της προηγούμενης ανθρώπινης δραστηριότητας. Έτσι, η τελευταία άνοδος της θάλασσας στάθμης (πριν από τη σημερινή), που συνέβη πριν από 100.000 χρόνια περίπου, απομάκρυνε όλα τα παλαιότερα κατάλοιπα και γι' αυτό έχουν διατηρηθεί μόνο ευρήματα από την αρχή της τελευταίας παγετώδους περιόδου και εξής, δηλαδή νεότερα από 100.000 χρόνια. Ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις όπου έχουν διασωθεί παλαιότερα κατάλοιπα. Μια τέτοια εξαίρεση αποτελούν τα γνωστά ανθρώπινα κρανία που βρέθηκαν στο Απήδημα και χρονολογούνται πριν από 160.000–170.000 χρόνια περίπου. Καθώς βρίσκονταν μέσα σε μια σχισμή του βράχου και η επίχωση που τα περιείχε είχε λιθοποιηθεί, ήταν προστατευμένα και έτσι διασώθηκαν από τα μανιασμένα κύματα και τη διάβρωση όταν η θάλασσα κατέκλυσε το σπήλαιο, στην τελευταία μεσοπαγετώδη περίοδο. Από αυτή την ευτυχή συγκυρία διασώθηκαν τα δύο κρανία, ωστόσο όλα σχεδόν τα άλλα κατάλοιπα της ίδιας περιόδου εξαφανίστηκαν.

— Ένα μακροχρόνιο έργο σας είναι η ανασκαφή στα Καλαμάκια και μετά σε άλλα σπήλαια γύρω από το Οίτυλο. Όπως γράφετε, τα σπήλαια αυτά έχουν εντυπωσιακή πικνότητα παλαιολιθικών καταλοίπων γιατί λειτουργούν ως «κελύφη». Πώς επιλέξατε αυτές τις θέσεις για έρευνα;

Όπως ανέφερα και προηγούμενως, θέλοντας να συμβάλω στην ανάπτυξη της παλαιολιθικής αρχαιολογίας στη χώρα μας, σε συνεργασία με τον καθηγητή Χρήστο Ντούμα σκεφθήκαμε ότι μία συστηματική παλαιολιθική ανασκαφή στην οποία θα συμμετείχαν φοιτητές θα τους πρόσφερε πολύτιμες γνώσεις για την Παλαιολιθική εποχή και εξοικείωση με τις μεθόδους της παλαιολιθικής αρχαιολογίας. Το σπήλαιο Καλαμάκια, με την εμφανή και καθαρή στρωματογραφία του, προσφερόταν άριστα για τη διενέργεια μιας εκπαιδευτικής ανασκαφής και έτσι ξεκινήσαμε. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από το 1993 έως το 2006 και κάθε χρόνο συμμετείχαν πάνω από 30 φοιτητές. Ο σκοπός δεν ήταν η γρήγορη πρόοδος της ανασκαφής, αλλά η διενέργειά της κατά τρόπο υποδειγματικό και εκπαιδευτικό, ώστε να ερευνηθεί η θέση κατά τον καλύτερο τρόπο και οι φοιτητές να αποκομίσουν χρήσιμες γνώσεις στην παλαιολιθική αρχαιολογία. Οι εκπαιδευόμενοι απασχολούνταν σε όλα τα στάδια των ανασκαφικών εργασιών, παρακολουθούσαν καθημερινά μαθήματα από τους επιστημονικούς συνεργάτες και συμμετείχαν στις δράσεις εκλαϊκευσης για τους κατοίκους της περιοχής. Συνολικά, η ανασκαφή αυτή μας έδωσε πολλά νέα στοιχεία για τη Μέση Παλαιολιθική στη Μάνη, καθώς για πρώτη φορά γινόταν μια συστηματική παλαιολιθική ανασκαφή. Στη συνέχεια, η ερευνητική προσπάθεια συνεχίστηκε σε άλλα σπήλαια, όπως στην Κολομίνιτσα, που διασώζει επιχώσεις από τη Μέση Παλαιολιθική μέχρι τους ιστορικούς χρόνους, καθώς επίσης και στα σπήλαια που ανοίγονται στη θέση Σκοινί και τη Μελιτζιά, μεταξύ άλλων, που διασώζουν και αυτά επιχώσεις της Ανώτερης Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής. Πρόκειται για μια ευτυχή συγκυρία, το ότι η έρευνα σε γειτονικά σπήλαια στην ίδια περιοχή μάς έχει δώσει, συνολικά, στοιχεία για τη Μέση Παλαιολιθική και όλες τις φάσεις της Ανώτερης Παλαιολιθικής. Έτσι μπορούμε να έχουμε μια καλή εικόνα της Μάνης για μια περίοδο σχεδόν 100.000 ετών, κατά την οποία έζησαν δύο ανθρώπινα είδη: ο Άνθρωπος του Νεάντερταλ και ο Ανατομικά Σύγχρονος Άνθρωπος (*Homo sapiens*). Να παρακολουθήσουμε τον τρόπο

ζωής και τον πολιτισμό των νεαντερτάλιων κατοίκων της στη Μέση Παλαιολιθική και τις αλλαγές που έφερε ο *Homo sapiens*, που είναι ο φορέας του νέου πολιτισμικού σταδίου, της Ανώτερης Παλαιολιθικής, πριν από 40.000 χρόνια περίπου.

—Ποιες είναι οι τεχνολογικές καινοτομίες που εισάγει ο *Homo sapiens*, ο «Σύγχρονος άνθρωπος»;

Χαρακτηριστικά παραδείγματα τεχνολογικών καινοτομιών στην Ανώτερη Παλαιολιθική είναι τα εργαλεία από οστό, με πιο χαρακτηριστικά τις οστέινες βελόνες, με τη μορφή που τις γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή με τρύπα στο πίσω μέρος για να περνάει η κλωστή. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι επίσης τα ευρήματα που μαρτυρούν τις πνευματικές και μεταφυσικές ανησυχίες των ανθρώπων της Ανώτερης Παλαιολιθικής. Τέτοια είναι τα περίαπτα (τρυπημένα δόντια ελαφιού για ανάρτηση), αλλά πάνω απ' όλα η αδιάλειπτη παρουσία σιδηρομεταλλεύματος (αιματίτη), που χρησιμοποιε για την παραγωγή κόκκινης ώχρας, με την οποία ο *Homo sapiens* χρωμάτιζε το σώμα του, αλλά συχνά και τους νεκρούς του. Στη Μελιτζιά, μάλιστα, βρήκαμε αρκετούς λίθινους τριπτήρες με ίχνη κόκκινου χρώματος, που είναι στην ουσία «παλέτες» για την παραγωγή ώχρας.

—Στα Καλαμάκια βρέθηκαν και κατάλοιπα Ανθρώπου του Νεάντερταλ;

Ναι. Ανάμεσα στα χιλιάδες ευρήματα της ανασκαφής, ξεχωρίζουν τα ανθρωπίνα κατάλοιπα. Πρόκειται για 14 οστά και δόντια, που αποτελούν σήμερα το μεγαλύτερο σύνολο καταλοίπων του Ανθρώπου του Νεάντερταλ στην Ελλάδα. Βλέπουμε δηλαδή ότι η ανασκαφή αυτή μας έδωσε κατάλοιπα όχι μόνο του υλικού πολιτισμού της Μέσης Παλαιολιθικής, αλλά και των ίδιων των δημιουργών του.

—Το ευρύ κοινό έχει συνδέσει τη Μάνη με τα σπήλαια του Διρού.

Βέβαια. Τα πιο γνωστά σπήλαια της Μάνης είναι αυτά του Διρού. Είναι από τα πρώτα σπήλαια που αξιοποιήθηκαν στην Ελλάδα, στη δεκαετία του 1960, προσελκύοντας πολυάριθμους επισκέπτες και συντελώντας, εκτός των άλλων, τα μέγιστα στην οικονομική πρόοδο και την έξοδο της Μάνης από την απομόνωση. Είναι πολύ μεγάλα σπήλαια, κατάκοσμα από σταλαγμιτικούς σχηματισμούς, πραγματικά θαύματα της Φύσης. Από τα δύο σπήλαια, η Βλυχάδα ξεχωρίζει για το λιμναίο τμήμα, που της δίνει μια ξεχωριστή εικόνα και την καθιστά ένα ιδιαίτερο τουριστικό αξιοθέατο. Το δεύτερο σπήλαιο, η Αλεπότρυπα, είναι και αυτή ένα εξαιρετικό μνημείο της φύσης, αλλά πάνω απ' όλα ένα κατεξοχήν αρχαίο μνημείο, της Νεολιθικής εποχής. Ένας εμβληματικός αρχαιολογικός χώρος, στον οποίο, δυστυχώς, η βεβιασμένη ανάδειξη από μη ειδικούς εκείνη την εποχή προκάλεσε τεράστιες καταστροφές, γι' αυτό η Αρχαιολογική Υπηρεσία βρέθηκε στην ανάγκη να τον κλείσει για το κοινό για μεγάλο διάστημα. Οι έρευνες που έγιναν όλα αυτά τα χρόνια κατέδειξαν ότι πρόκειται πράγματι για ένα κορυφαίο μνημείο, που λειτουργήσε ως χώρος ταφών και τελετουργιών και συνδέεται με τον πνευματικό και μεταφυσικό κόσμο της Νεολιθικής εποχής. Πρόσφατα ολοκληρώθηκαν οι εργασίες ανάδειξης και πρόκειται να αποδοθεί και αυτή σύντομα στο κοινό μαζί με τη γειτονική Βλυχάδα. Μπροστά από την είσοδο έχει προβλεφθεί και η ανέγερση του νέου μουσείου, στο οποίο θα εκτεθούν προϊστορικά ευρήματα από την Αλεπότρυπα και τα άλλα σπήλαια της Μάνης.

—Έχετε πει ότι στα σπήλαια δεν μπορεί να γίνει αναστήλωση όπως σε άλλα μνημεία και ότι κάθε επέμβαση σε αυτά, από την τουριστική εκμετάλλευση μέχρι τον φωτισμό, συνιστά επιβλαβή αλλοίωση. Ποιοι ακριβώς είναι οι κίνδυνοι που τα απειλούν;

Η μακρόχρονη διεθνής πείρα έχει δείξει ότι η ανάδειξη των σπηλαίων και η αξιοποίησή τους ως επισκέψιμων μνημείων είναι επιβλαβής. Πρώτα πρώτα, οι κατασκευαστικές

07

Μπροστά από το σπήλαιο Καλαμάκια, με την πρώτη ανασκαφική ομάδα του έτους 2002.

08

Η αφίσα του εκπαιδευτικού προγράμματος «Οι μικροί αρχαιολόγοι» (2002).

επεμβάσεις, όπως οι εκβραχισμοί, η κατασκευή διαδρόμων, οι στερεώσεις και πολλά άλλα, προκαλούν αλλοιώσεις στα ίδια τα σπήλαια. Στη συνέχεια, η λειτουργία τους ως επισκέψιμων χώρων και η είσοδος χιλιάδων επισκεπτών προκαλούν, μεταξύ άλλων, την επιμόλυνσή τους, η οποία εκδηλώνεται κυρίως με τη δημιουργία της επιλιθικής χλωρίδας, της γνωστής «πράσινης ασθένειας». Η Βλυχάδα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Καθώς ήταν από τα πρώτα σπήλαια που έγιναν επισκέψιμα και αναδείχτηκε σε πόλο έλξης τεράστιου αριθμού επισκεπτών και συγχρόνως σε πηγή πλούτου, αυτό οδήγησε σε υπέρμετρη χρήση της, χωρίς κανένα περιορισμό, με συνέπεια το σπήλαιο να κατακλυσθεί από την επιλιθική χλωρίδα. Η σύγκριση της κατάστασης του διακόσμου των επισκέψιμων τμημάτων με εκείνη στα μη επισκέψιμα ήταν τρομακτική. Για τη θεραπεία του προβλήματος ήταν απαραίτητο να γίνουν εκτεταμένοι καθαρισμοί, διαφορετικά το σπήλαιο κινδύνευε με ολική καταστροφή. Είναι ένα από παράδειγμα του πώς η τουριστική αξιοποίηση βλάπτει σοβαρά τα σπήλαια. Είναι, όμως, αναπόφευκτη ανάγκη κάποια από αυτά να αξιοποιηθούν, να φωτιστούν και να αποδοθούν στο κοινό, με όποιους κινδύνους αυτό συνεπάγεται. Δικό μας καθήκον είναι να περιορίζουμε αυτούς τους κινδύνους.

—Υπάρχει η «χρυσή τομή» στην αξιοποίηση των σπηλαίων ούτως ώστε εμείς να μπορούμε να τα χαϊρόμαστε χωρίς αυτά να καταστρέφονται;

Σήμερα, η τεχνολογική πρόοδος επιτρέπει να περιοριστούν οι επιβλαβείς παρενέργειες, με τη χρήση αδρανών υλικών που μειώνουν στο ελάχιστο το αποτύπωμα της ανάδειξης. Οι λύσεις αυτές, σε συνδυασμό με τον περιορισμό του φωτισμού ώστε να μη λειτουργεί διαρκώς ή, εν ανάγκη, με τον περιορισμό και του αριθμού των επισκεπτών, μπορούν να περιορίσουν δραστικά τις βλάβες. Δεν μπορούν, όμως, να τις αποτρέψουν εντελώς. Η ιδανική λύση θα ήταν να μην αξιοποιείται κανένα σπήλαιο. Αυτό, όμως, θα ήταν άδικο για το ευρύ κοινό που θέλει και, αναμφίβολα, δικαιούται να γνωρίσει και να θαυμάσει το κάλλος των σπηλαίων. Προς άρσην αυτού του διλήμματος, πεποιθησή μου είναι ότι πρέπει να αναδεικνύονται λίγα σπήλαια, επιλεγμένα με αυστηρούς κανόνες και με κύριο μέλημα τη μέγιστη δυνατή προστασία τους. Στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή υπάρχουν 25 αξιοποιημένα σπήλαια. Κάποια από αυτά έχουν τοπική ή περιφερειακή σημασία, ενώ κάποια άλλα προσελκύουν επισκέπτες από όλο τον κόσμο, συμβάλλοντας σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής τους. Με την πείρα που έχουμε αποκτήσει πλέον, κάνουμε προσπάθειες για να γίνει καλύτερη και πιο συνετή η διαχείρισή τους, ούτως ώστε να μην αντιμετωπίζονται μόνο ως πηγές πλουτισμού, αλλά πάνω απ' όλα ως μνημεία που πρέπει να συντηρούνται και να χρησιμοποιούνται ως τόποι αληθινής ψυχαγωγίας και εκπαίδευσης.

—Ας μεταφερθούμε στη βόρεια Ελλάδα και στο σπήλαιο Πετραλώνων, όπου δραστηριοποιείστε τα τελευταία χρόνια.

Από το 2006 που ανέλαβα τη διεύθυνση της Εφορείας Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Βόρειας Ελλάδος και συνεχίζοντας το 2014 ως προϊστάμενος της ενιαίας πλέον Εφορείας Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας σε όλη την Ελλάδα, κατέβαλα ιδιαίτερη προσπάθεια για την προστασία όλων των σπηλαίων. Μεταξύ αυτών, ιδιαίτερη σημασία έχει το σπήλαιο Πετραλώνων, ένα μνημείο με παγκόσμια φήμη, λόγω του ανθρώπινου κρανίου που βρέθηκε σε αυτό. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μέριμνας, παρά τις δυσκολίες που παρουσίαζε η προστασία του λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος που επικρατούσε εκεί και του ιδιωτικού φορέα που το κατείχε.

Μετά από επίμονους και επίπονους αγώνες, το σπήλαιο επανήλθε στον έλεγχο του κράτους, δηλαδή του Υπουργείου Πολιτισμού. Από την πρώτη στιγμή κατέβαλα μεγάλες προσπάθειες για να λειτουργήσει πραγματικά ως ένα εξέχον αρχαίο μνημείο. Πρόσφατα, μάλιστα, ολοκληρώθηκαν οι εκτεταμένες παρεμβάσεις που ήταν απαραίτητες

09

Εξέταση της στρωματογραφίας του σπηλαίου Λιμνοπούλα, στους πρόποδες της Βαράσσοβας, στην Αιτωλοακαρνανία (2019).

10

Εξετάζοντας ανάγλυφες παραστάσεις σε σπήλαιο της Τιθορέας (2016).

11

Ξεκίνημα της ανασκαφής στο σπήλαιο Λιμνοπούλα (2021).

12

Φωτογράφιση της ανασκαφής του σπηλαίου Πετραλώνων (2019).

10

11

12

13

Φωτογράφιση της ανασκαφικής τομής στο σπήλαιο Πετραλώνων (2019).

14

Λίθινος τριπήρας («ιγδίων») και κομμάτια αιματίτη για την παραγωγή κόκκινης ώχρας, που βρέθηκαν σε στρώματα της Ανώτερης Παλαιολιθικής του σπηλαίου Μελιτζιά (περ. 27500 π.Χ.).

13

για την αναβάθμισή του, προκειμένου να αποκτήσει εικόνα αντάξια της επιστημονικής του αξίας. Προσωπικά, ως ειδικός παλαιολιθικός αρχαιολόγος και γνώστης του ίδιου του σπηλαίου, ένιωσα από την αρχή την ευθύνη να καταβάλω ιδιαίτερη προσπάθεια για να διορθωθούν τα κακώς κείμενα και να αποκατασταθεί η συνολική εικόνα του. Είναι γνωστή η διαμάχη που είχε αναπτυχθεί παλαιότερα και τα ερωτηματικά που υπήρχαν γύρω από το σπήλαιο. Δεν θα διστάσω να πω ότι η επικέντρωση του ενδιαφέροντος αποκλειστικά στο κρανίο και η διαμάχη που είχε δημιουργηθεί για την ηλικία και το «ιδιοκτησιακό καθεστώς» αυτού είχε οδηγήσει στην επιστημονική απαξίωση του ίδιου του σπηλαίου. Πάντοτε με πλήγωνε το γεγονός ότι το σπήλαιο ήταν γνωστό στο εξωτερικό μόνο ως ο χώρος όπου βρέθηκε το ομώνυμο κρανίο, αλλά το κοινό και η επιστημονική κοινότητα αγνοούσαν ότι πρόκειται για μία πολύ σημαντική αρχαιολογική θέση της αρχαιότερης Παλαιολιθικής. Ήταν λοιπόν απαραίτητο να τεκμηριωθεί αναμφισβήτητα και να προβληθεί η ταυτότητα του σπηλαίου ως αρχαίου μνημείου. Έτσι, μαζί με τις εργασίες που έγιναν για την ανακαίνιση και τη λειτουργική αναβάθμισή του, δόθηκε η ευκαιρία να γίνουν και νέες έρευνες, προκειμένου να αναζητηθούν απαντήσεις στα πολλά ερωτήματα που έμεναν αναπάντητα. Και πράγματι, η έρευνα που διενεργήθηκε επιβεβαίωσε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι πρόκειται για μία από τις παλαιότερες αρχαιολογικές θέσεις της Ευρώπης, η ηλικία της οποίας φτάνει ή και ξεπερνάει το μισό εκατομμύριο χρόνια.

— Διαβάζοντας για το σπήλαιο των Πετραλώνων, πρόσεξα ότι επισημαίνετε, εκτός από το ομώνυμο κρανίο, τα παλαιοντολογικά και αρχαιολογικά κατάλοιπα της Κατώτερης Παλαιολιθικής. Αποκαλείτε τα λίθινα τέχνηρα, «τα κατεξοχήν ασφαλή αρχαιολογικά ευρήματα» που τεκμηριώνουν την ανθρωπινή παρουσία και δραστηριότητα μέσα στο σπήλαιο. Με ποια κριτήρια άλλα κατάλοιπα εντάσσονται στο πεδίο της Παλαιοντολογίας και άλλα σε εκείνο της Αρχαιολογίας;

15

Τμήμα οστέινης βελόνας (περ. 11200 π.Χ.) και περίαπτα (περ. 21000 π.Χ.) από τα στρώματα της Μελιτζιάς.

14

15

16

16

Προετοιμασία μιας «παλαιολιθικής» επιφάνειας εγκατάστασης, η οποία στη συνέχεια καλύφθηκε με χώμα και αποτέλεσε αντικείμενο εκπαιδευτικής ανασκαφής από μαθητές των τοπικών σχολείων (Αρεόπολη 2002).

Η πρόσφατη έρευνα στο σπήλαιο Πετραλώνων, αν και περιορισμένη, έδωσε τη δυνατότητα να γίνει μια λεπτομερής ανασκαφή με σύγχρονη μεθοδολογία και να δοθούν απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα. Αντλήθηκαν και καταγράφηκαν πολλά νέα στοιχεία που δια φωτίζουν άγνωστες μέχρι τώρα πτυχές του σπηλαιού. Πολλά από αυτά, μάλιστα, θα παρουσιαστούν στη νέα έκθεση του μουσείου, που ετοιμάζεται.

Δεν υπάρχει πλέον καμία αμφιβολία ότι το σπήλαιο Πετραλώνων είναι ένα μείζονος σημασίας αρχαίο μνημείο, μια θέση όπου υπήρχε ανθρώπινη παρουσία για δεκάδες ή, ακόμη καλύτερα, εκατοντάδες χιλιετίες. Το σπήλαιο χρησιμοποιούσαν εναλλάξ ως καταφύγιο οι άνθρωποι και μεγάλα σαρκοβόρα ζώα. Οι άνθρωποι μετέφεραν μέσα στο σπήλαιο και έτρωγαν τα θηράματά τους, αφήνοντας τα αποφάγια τους, και πελέκαγαν τα λίθινα εργαλεία τους, αφήνοντας προϊόντα και υποπροϊόντα της κατεργασίας του λίθου. Αυτά είναι τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, προϊόντα της ανθρώπινης δραστηριότητας, που μαρτυρούν αφενός τις κυνηγετικές πρακτικές και τις διατροφικές συνήθειες των ενοίκων του σπηλαιού, αφετέρου την τεχνολογία και τον πολιτισμό τους. Τα λίθινα τέχνεργα αποτελούν αναμφισβήτητα τεκμήρια ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα στο σπήλαιο, αφού κανένα άλλο ζώο δεν είναι σε θέση να κατασκευάσει τέτοια εργαλεία. Όταν οι άνθρωποι εγκατέλειπαν το σπήλαιο, τους διαδέχονταν τα σαρκοβόρα, που μετέφεραν μέσα σε αυτό τη λεία τους, αφήνοντας και αυτά πολλά αποφάγια, κυρίως οστά φυτοφάγων, ενώ συχνά πέθαιναν εδώ. Όλα αυτά τα οστά αποτελούν τα παλαιοντολογικά κατάλοιπα, η παρουσία των οποίων δεν έχει σχέση με την ανθρώπινη δραστηριότητα.

—Ολοκληρώνοντας το έργο σας στα Πετράλωνα και με τόσα χρόνια στην αρχαιολογική έρευνα και την προστασία των σπηλαίων, υπάρχει κάποιος μεγάλος στόχος που δεν έχετε επιτύχει και θα θέλατε να τον δείτε να υλοποιείται;

Βλέποντας τα πράγματα συνολικά ως αρχαιολόγος και προϊστάμενος της Εφορείας Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, θεωρώ ότι ένα έργο απολύτως απαραίτητο αλλά και πολύ απαιτητικό είναι η ολιστική επιστημονική καταγραφή όλων των ελληνικών σπηλαίων, η δημιουργία δηλαδή ενός «Ατλαντα» των ελληνικών σπηλαίων. Με αυτό τον τρόπο θα είχαμε την πλήρη τεκμηρίωσή τους, με σκοπό την καλύτερη γνωριμία τους και την αποτελεσματικότερη προστασία τους. Στην πραγματικότητα σήμερα δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των σπηλαίων της χώρας μας. Αναφέρονται διάφοροι αριθμοί, που φτάνουν έως 15.000, αριθμός όμως που φαίνεται υπερβολικός. Εκτιμάται ότι ο αριθμός τους θα πλησιάζει τις 10.000. Όλα αυτά τα σπήλαια αποτελούν έναν ανεκτίμητο εθνικό και παγκόσμιο πλούτο που δεν είναι επαρκώς γνωστός και θα πρέπει να καταγραφεί και να τεκμηριωθεί.

Όταν ανέλαβα τη διεύθυνση της Εφορείας σχεδίασα ένα πρόγραμμα, σύμφωνα με το οποίο θα συγκροτούνταν διεπιστημονικά συνεργεία (από σπηλαιοεξερευνητή γεωλόγο, αρχαιολόγο, βιολόγο, τοπογράφο και φωτογράφο), ένα σε κάθε νομό, που θα κατέγραφαν τα ήδη γνωστά σπήλαια, θα αναζητούσαν νέα και θα έκαναν μια λεπτομερή καταγραφή και πολύπλευρη τεκμηρίωση όλων. Τα στοιχεία αυτά θα συγκροτούσαν μια πολύ μεγάλη βάση δεδομένων που θα ήταν ανοικτή και θα συνέχιζε να εμπλουτίζεται στο μέλλον. Φάνηκε αμέσως, όμως, ότι ένα τέτοιο εγχείρημα είναι πολυδάπανο, απαιτεί πολύ χρόνο, πολύ καλή οργάνωση και ευρείες συνεργασίες με φυσικά πρόσωπα και σπηλαιολογικές ενώσεις, δηλαδή με όλους τους φορείς που μπορούν να συμβάλουν σε αυτό. Δυστυχώς, εγγενείς αδυναμίες και δυσλειτουργίες, όχι μόνο της Υπηρεσίας, δεν επέτρεψαν την υλοποίηση του εγχειρήματος. Η σημασία και η χρησιμότητα ενός τέτοιου εργαλείου, όμως, είναι αυτονόητη και ελπίζω κάποια μέρα να υλοποιηθεί. Πραγματικά αξίζει κάθε κόπο. ■

* Αντίληψη από τις μεταφράσεις των Δ. Μαρινίτη (*Οδύσσεια*), Ι.Ν. Γρυπάρη (*Προμηθεύς*), Τ. Ρούσσου (*Ελένη*), Β. Λιαπτή (*Κύκλωψ*).